

”Vi var mer gynnade än dagens ensamkommande barn”

Helmi var ett av 70 000 finlandsbarn som kom till Sverige under andra världskriget. Många hade det svårt – men hon tror ändå att dagens ensamkommande flyktingbarn är mer utsatta.

Text & bild: Helena Östlund | [Prenumerera](#) | Artikel i SocialPolitik nr 2 2015

Helmi tar fram sin lilla bruna resväska. Den som farfar köpte åt henne när hon var sju år och skulle åka till Sverige. Häri ligger minnena. Adresslapparna som hon hade i ett snöre om halsen. Klasskort från skolan i Backe där hon blev kvar i fem år. Och en liten röd Aladdinask som hon fick när hon skickades hem till Finland från ”chokladlandet”.

Vi sitter i Helmi och Rune Odelbergs ljusa vardagsrum i Östersund. Dricker kaffe ur de blå Arabiakopporna och äter rullrån. Helmi berättar så intensivt att kaffet kallnar. Ännu efter så många år har hon starka minnen från sin barndom, både av ljud, syner och i kroppen.

– Som barn har vi svårt att förstå det dramatiska. Det var hemskt och det kändes, men jag kan inte beskriva det i detalj utan det kommer glimtvis.

Avsikten med barnförflyttningarna var att skydda de finska barnen från brinnande krig. Och för många blev det bra, för andra inte. Transporterna planerades väl vad gällde det praktiska. Men det psykologiska omhändertagandet brast. På den tiden var man inte så medveten om vad det innebar för ett barn att skiljas från sina anhöriga. De yngsta barnen var inte ens ett halvår gamla.

Många förflyttades redan 1939–40 men Helmis pappa ville inte skicka iväg sina barn. Familjen blev kvar i Rovaniemi, i en krigstillvaro som innebar ständiga flyglarm och mycket oro.

– Jag minns när kriget började, den första gången vi stod på

trappen och hörde flyglarmet – hälytys – ljuda. Det ordet hade jag svårt att få bort ur mig. Det finns en oro i själva ordet, man skulle springa till skyddsrummen och hade en rädsla i magen. Den kan jag känna fortfarande.

Det var svettigt och varmt i skyddsrummen och Helmi minns känslan av törst. De kunde känna hur marken skakade, glödlampan flämtade till och hon hörde de äldre säga "träffades vårt hus måntro?" Någon satt och sjöng psalmer för att trösta sig, andra blev irriterade på sången.

En gång när de skulle lämna skyddsrummet sa en man till Helmi: "apoteket är bombat och apotekarbarnen ligger där sönderslitna".

– Jag ser de två ligga där i en röd och en blå kappa. Jag var aldrig där, men jag ser dem ändå i min fantasi.

Helmis mamma hade gått bort i tbc redan innan kriget och unga moster Sirkka kom för att hjälpa till. Hon och pappa Ekki blev förälskade och snart kom två nya barn till världen.

En natt knackade det på fönstret och de fick beskedet "om en timme ska ni vara vid bussarna". De evakuerades till en by på landet och fick bo på en gård med många andra. Vid det laget var pappa Ekki inkallad och han kom dit för att hälsa på. Det var sista gången Helmi träffade honom.

– Han spelade piccolaflöjt för oss och alla tyckte att det var något ljust och fint över det. Sista dagen tar han mig i famnen och säger att jag ska hjälpa Sirkka med småbarnen och att jag inte ska dricka kaffe.

Än idag vet hon inte riktig varför han sa det där med kaffet, kanske för att det blandades allt möjligt i det som skulle föreställa kaffe.

Ansvaret blev tungt för moster Sirkka och hon tog barnen med sig till slakten på ön Hailuoto. En augustidag kom bud från affären om ett telefonsamtal. Sirkka tog cykeln och åkte.

– Vi ser över åkrarna att hon kommer gående tillbaka. Det gav en chockkänsla, har hon cyklat omkull?

Det var dödsbudet från farfar, pappa Ekki hade stupat vid

fronten vid Salla. Helmi visar mig det sista vykortet som hon fick från honom, det ligger också i den bruna väskan. Nu förändras livet igen, Sirkka klarar inte av alla tre barnen och att samtidigt arbeta. Resan kommer på tal – till chokladlandet, som Sverige kallades av finska barn.

Helmi är noga med att det inte var synd om henne, tvärtom, hon hade det bättre förspänt än många andra barn som varken fick information om vart de skulle eller fick ta ordentligt farväl av sin familj.

– Många finlandsbarn har varit arga på sina föräldrar, men vad gör man om det är krig?

Hon minns hur farfar tar upp henne i sin famn där han satt med sin cigarr i en läderfåtölj på brandstationen och frågar om hon ville åka till Sverige. Det vill hon. Hon är trött på "hälytys" som ljuder natt och dag och är ledsen för att pappa inte finns. Hon fryser om fötterna för att skorna börjar bli trånga.

Farfar tog med Helmi till affären och inhandlade den bruna väskan och en likadan till hennes lillebror Tauno.

– Vilken klok man han var, han hade fullt upp men tog sig ändå tid, han hade förmåga att förstå att man måste gestalta resan för ett barn. Vi hade förmånen att bli förberedda. Vilket flyktingbarn blir det idag?

Helmi visar mig ett foto där hon, lillebror Tauno och moster Sirkka står på trappan till huset på Pekkas gata 11 i Rovaniemi. Det är det sista fotot som tas innan de ska resa.

– Jag minns att lillebror och jag satt i en ambulansliknande bil och farfar kramade om mig och sa "Helmi, var nu en snäll flicka, var inte till besvär och ta väl hand om lillebror."

Tauno som bara är två år ser att hans mamma är ledsen och han säger "gråt inte, jag ska ta med russin åt dig när jag kommer tillbaka." Helmi har senare hört berättelser om föräldrar som satte sina barn på tåget och sa "sitt kvar här, jag ska bara gå ut en stund".

– Man klarade inte av att ta avsked. Man trodde på den tiden

att barn inte förstod och att man inte skulle röra om för mycket.

De körs till Kemis järnvägsstation där de sätts på ett tåg. Hon minns slammer och många barn. Barn som kräks och barn som gråter. Gråklädda lottor och gråklädda soldater, allt är grått, vitt och svart. De åker till Torneå, sedan till Haparanda där de byter tåg och vidare till Boden. På svenska sidan lastas tvättkorgar fyllda med smörgåsar ombord. Brödet är sött tycker de finska barnen som är vana vid annat. Mellan sätena har monterats masonitskivor som barnen sover på.

Helmi har ingen riktig tidsuppfattning men hela resan handlar om dygn, inte om timmar. I Boden får de kliva av och hon har senare förstått att de var förlagda i karantän i stora salar på I19 i för läkarundersökning och avlusning.

– Många finska krigsbarn har känt sig avklädda, men jag brydde mig inte. Jag tyckte det var så långtråkigt, jag har trott att vi var där i minst tre veckor. Senare fick jag se på riksarkivet att det bara var tre dygn.

Barnen blev busiga av långtråkigheten. En pojke såg att Helmi hade foton på sin familj och han tog och rev sönder dem. Hon blev ledsen och en lotta hjälpte henne att tejpa ihop dem. De finns kvar än, i den bruna väskan.

Hon har senare fått höra att de unga rekryter som var stationerade på I 19 då, i mars månad, fick order att ta skidorna och åka ut i skogen och bo i tält eftersom de finska krigsbarnen behövde deras sängar.

– För mig är det stort.

Helmi är ofta ute och håller föredrag om sina upplevelser och brukar säga att hon hade velat tacka rekryterna. En gång steg en man upp och sa "men passa på att tacka mig, så har du tackat oss alla." Han var en av dem.

Hon jämför återigen med hur dagens flyktingbarn har det:

– De kommer till något sorts läger och vistas där ett, två eller tre år. Barnen känner föräldrarnas frustration och tror att det är de som orsakat oron. Tre dygn var tillräckligt

långtråkigt för oss.

I Långsele byter barnen till rälsbuss och så är de framme vid slutstationen i Backe. De står på stationen och Helmi försöker läsa på den svenska ortsskylten. Hon håller sin lillebror i ett fast grepp men plötsligt är handen tom och hon ser honom sitta på en spark med en kraftig tant bakom sig, på väg bort. Men hon blir inte så rädd, för det kommer en man emot henne som ser snäll ut. Han har svart krimmermössa och grå rock och tar av sig sina stickade vantar för att läsa på lapparna hon har om halsen. Det är första gången Helmi märker att hon har dessa namnlappar. På den ena står det: Nr 522, Helmi Maria Erving via Kemi, Boden. På den andra lappen: 522, Ska till folkskolläraren Axel Eriksson, Backe, Fjällsjö – och mannen som mötte henne var just Axel.

Alla transporter var inte lika välplanerade och det var inte alltid uppgjort var barnen skulle.

– Många finska krigsbarn har sår, de sattes i stora salar och så kom det folk och valde dem. De tvåt-tre som blev kvar sist försökte göra sig så fina som möjligt. De undrade "varför valdes inte jag: är jag för smal, för tjock, för rödhårig?" Helmi sätts på en spark och de kommer fram till ett stort hus som är lärarbostaden. Där inne står dukat ett överdådigt matbord och mamma Ebba bjuder på mat. Men Helmi är ledsen och säger "Tauno, Tauno", de vuxna letar i sin parlör för att försöka förstå men hittar inte ordet.

En dag ser hon den kraftiga tanten utanför fönstret och ropar "Tauno". Då inser de att hon frågar efter sin lillebror. Det visar sig att de bor nära varandra.

Helmi får börja i skolan direkt tillsammans med sju andra krigsbarn. De kan inte ett ord svenska men lär sig snabbt. Helmis första svenska ord är "skolförklä".

Då och då hörs en liten knackning på klassrumsdörren, det är Tauno som kommer och sätter sig bredvid Helmi, han får papper och kriterior av fröken och sitter där en stund och ritar.

– Det var många saker som gjorde oss trygga.

De omkring 45 barn som kom till Backe i Fjällsjö kommun blev väl omhändertagna. Pappa Axel var mån om hennes ursprung, han visade henne böcker om Finland och lät henne lyssna till Sibelius Finlandia. Till hösten ordnades en finsk skolklass med en lärare från Jyväskylä. Helmi har två klassfoton från de första åren. Som vuxen har hon sökt efter barnen på foton och hittat de flesta. Det var till stor hjälp när hon fann färdsedeln på Riksarkivet.

– Vi som har upplevt sådana här saker har ett behov av att söka upp varandra. Det är en stark upplevelse av gemenskap, att vi delade den här resan med varandra. Tänk så många flyktingar som kommer hit idag och så många som så småningom kommer att söka efter dem som de delade vedermödorna med.

Sisko som bodde i samma hus har hon fortfarande kontakt med, de ringde varandra senast i påskas. Men hon har också mött krigsbarn som umgåtts som vuxna men inte berättat för varandra om sin bakgrund.

Efter kriget ville Finland ha hem sina skolbarn. Men Rovaniemi var fortfarande hotat och dessutom nästan helt förstört efter kriget så Helmi och Tauno blev kvar i 2,5 år till.

Pappa Axel frågade Helmi om hon ville bli adopterad, men hennes hemkänsla var så stark att hon ville åka tillbaka. Tauno mindes inget annat, för honom var Sverige hemma. Men eftersom Helmi, som var den viktigaste personen i hans liv åkte, åkte han också. De reste i juli 1947.

– På morgonen gick vi upp tidigt och simmade i Fjällsjöälven som vi brukade. Mamma Ebba sa: "titta nu på molnen och tänk på hur de ser ut, för det här är sista dagen". Jag ser det fortfarande framför mig.

När de åkte över gränsen vid bron från Haparanda till Torneå, hörde hon Finlandia inom sig. Det var sent på natten, hon såg hur de höll på att bygga upp landet igen, hörde hammarslagen och cementblandarna. Såg kvinnor bära tegel på ryggen.

Men återkomsten blev inte helt lätt, nu var finskan ett främmande språk. Väl hemma skiljs hon och Tauno åt, han får bo

på ön hos sin mamma medan Helmi får bo hos farfar.

– Han blev sviken flera gånger, men det förstod jag inte då.

Helmi bor i en källarvåning om ett rum och kök, med farfar, hans fru, två farbröder och dessutom inhysta läroverksflickor. Hennes första säng är en klädkista med två pallar. Men hon känner sig ändå välkommen.

Farfar har inte råd att ge henne en utbildning. Men Axel i Backe kommer med idén att Helmi kan få en billig och bra sjuksköterskeutbildning i Sverige och hon åker tillbaka när hon är sexton. Så småningom träffar hon Rune på folkhögskolan i Mellansel och blir kvar för gott. Hon får ett bra liv med man och barn och har gjort en akademisk karriär.

Hon tror att även om många finlandsbarn varit med om svåra upplevelser så hade de det ändå på flera sätt bättre än dagens flyktingbarn.

– Ytterst få av oss har sett anhöriga eller vänner skjutas ner, men dagens flyktingbarn, vad har de för minnen? Vad är det de ser och upplever i sina kroppar? De är värda att tas emot på ett bättre sätt än vad vi gör idag.

Helena Östlund

helena[at]ostlundreportage.se

Läs mer:

Om Helmis liv:

arkivpedagogen.se/choklad/choklad_index_2.htm

Riksförbundet Finska krigsbarn: finskakrigsbarn.se